

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КООПЕРАЦІЯ ЯК ЧИННИК СТИМУЛЮВАННЯ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ В УКРАЇНІ

Л. А. Жураковська, головний консультант
 відділу секторальної економіки
 центру економічних і соціальних досліджень Національного інституту
 стратегічних досліджень

У записці представлено аналіз сучасного стану сільгоспкооперації в Україні, проаналізовано основні причини, що стримують розвиток виробничих та обслуговуючих кооперативів. Запропоновано заходи, які сприятимуть розвитку кооперативного руху в агросекторі, що дозволить підвищити конкурентоспроможність малих виробників сільськогосподарської продукції.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

В умовах введення карантинних заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України COVID-19, були закриті агропродовольчі ринки, у т. ч. невеликі локальні ринки, де в основному збували свою продукцію малі агровиробники. Через відсутність у них організованих каналів збуту, сучасних складських приміщень та холодильного обладнання це призвело до значних збитків. Посилити спроможність малих агровиробників адаптуватися до нових викликів може розвиток сільськогосподарської кооперації. Завдяки кооперації малі виробники зможуть використовувати переваги, притаманні великому товарному виробництву, що зробить їх стійкішими щодо кризових явищ, а також сприятиме відродженню селянина як господаря виробництва, реального власника засобів виробництва і виробленої ним продукції, сприятиме розвитку сільських територій.

Для успішного розвитку сільгоспкооперації в Україні потрібна виважена державна політика, для чого необхідно вжити наступні заходи:

1. Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України:

- ініціювати внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21.07.2020 № 819-IX із залученням до робочої групи представників науково-експертного середовища та практиків, з метою приведення його у відповідність із засадничими принципами світової практики сільськогосподарської кооперації для розширення можливостей використання малими сільгоспвиробниками такої організаційно-правової форми як кооператив;

- розробити державну цільову програму підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів в Україні до 2025 р., у якій передбачити: державну підтримку членам сільськогосподарського кооперативу на етапах створення та становлення, а також при просуванні сільгосппродукції на ринок; заходи щодо поліпшення матеріально-технічної бази кооперативів; надання пільгових кредитів за схемами, що застосовуються для сільгосптоваровиробників, під солідарну відповідальність членів кооперативу; надання сільськогосподарським кооперативам безкоштовних інформаційно-консультаційних послуг з роз'яснення порядку державної реєстрації, діяльності, оподаткування, ведення бухгалтерського обліку, фінансової підтримки кооперативу; проведення щорічного моніторингу діяльності сільськогосподарських кооперативів.

2. Міністерству розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерству розвитку громад та територій України, органам місцевої влади та місцевого самоврядування:

- розробити і прийняти регіональні програми розвитку сільськогосподарських кооперативів; проводити широку інформаційно-роз'яснювальну роботу в ЗМІ щодо конкурентних переваг сільськогосподарської кооперації;

- сприяти залученню до співпраці з сільськогосподарськими дорадчими службами закладів аграрної науки та освіти України з метою дослідження можливостей впровадження світового досвіду інформаційно-консультаційного забезпечення функціонування сільськогосподарської діяльності;

- розглянути можливість формування дорадчих служб на засадах державно-приватного партнерства із залученням бізнесових, професійних та громадських організацій.

3. Державній службі статистики України сформувати постійно оновлювану базу даних про розвиток сільськогосподарської кооперації та її внесок в економіку з розміщенням її у статистичному щорічнику «Сільське господарство України».

4. Аграрній біржі передбачити можливість акредитації сільськогосподарських кооперативів за спрощеною системою та надання канікул зі сплати біржового збору на період до 12 місяців, що дозволить кооперативам одержати стабільний канал реалізації продукції за ринковими цінами та зарекомендувати себе на біржі як надійних постачальників продукції високої якості.

5. Органам місцевої влади та місцевого самоврядування щороку, під час підготовки проектів місцевих бюджетів, передбачати кошти для підтримки

сільгоспкооперативів – відповідно до регіональних програм розвитку.

ОБГРУНТУВАННЯ

Дотепер в Україні не створено належної бази статистичних даних про розвиток сільгоспкооперативів та їх внесок до національної економіки. За інформацією структурних підрозділів облдержадміністрацій, що забезпечують виконання функцій з питань агропромислового розвитку, на 01.01.2019 р. кількість зареєстрованих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) склала 1286 од., що на 161 од. більше, ніж станом на 01.01.2018 р. Із загальної кількості зареєстрованих СОК станом на 01.01.2019 р. здійснювали господарську діяльність 735 од. (молочарських кооперативів – 186 од., з обробітку землі та збирання врожаю – 162 од., м'ясних – 35 од., плодоовочевих – 113 од., зернових – 41 од., з надання інших послуг – 198 од.).

На 01.01.2019 р. кількість зареєстрованих сільськогосподарських виробничих кооперативів (СВК) була 1005 од., а тих, що фактично здійснюють свою діяльність – 442 од. Кількість СВК має тенденцію до скорочення через їх перехід до інших організаційних структур. Більшість цих кооперативів було створено у 2000 р., і вони були правонаступниками реформованих колективних сільгоспідприємств та за організаційною формою практично не відрізнялись від них¹.

Наразі успішно проводять свою діяльність переважно ті сільськогосподарські кооперативні об'єднання, які створені та здійснюють діяльність на грантові кошти, або включені до програм підтримки та розвитку кооперативів.

***Довідково:** Багато СОК було створено в рамках Проекту ЄС/ПРООН «Місцевий розвиток, орієнтований на громаду». Серед проектів міжнародної допомоги у сфері розвитку кооперативів найвагомішими є: проєкт «Розвиток молочного бізнесу в Україні», розрахований на 7 років (2014-2021 рр.), який має об'єднати 5000 малих та середніх молочних виробників у мережу фермерів, підприємців, кооперативів та кооперативних об'єднань здебільшого у чотирьох областях: Дніпропетровській, Херсонській, Львівській, Івано-Франківській; проєкт USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку», який надає гранти виробникам сільськогосподарської продукції та сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам та їх об'єднанням.*

Потенціал розвитку сільгоспкооперації мають господарства населення. У 2019 р. ними вирощено 85,3 % овочів, 98,2 % картоплі, 83,4 % плодово-ягідних культур; утримувалося 75,5 % поголів'я корів, 94,5 % коней, 86 % овець та кіз, 42,4 % свиней, 42 % птиці; вироблено 71,8 % молока, 43,9 % яєць, 98,9 % меду. При цьому такі господарства збувають продукцію значною мірою за неофіційними каналами реалізації. За експертними оцінками, неофіційний ринок збуту

¹ У країнах з розвинутою ринковою економікою і системою приватної власності на землю виробничі кооперативи практично не набули поширення. Причини обмеженого поширення або недовговічності існування виробничих кооперативів в сучасному світі закладені у самій природі їх функціонування і протиріччях, на яких базуються принципи їх діяльності

сільгосппродукції у секторі селянських господарств по овочах перевищує 80 %, м'ясу – 60 %, молока – 40 % від загального обсягу реалізації продукції селянськими господарствами.

Загалом потенціал сільськогосподарської кооперації в Україні є нереалізованим. Процес її розвитку стримують наступні чинники: низький рівень державної підтримки розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, а також складна і зарегульована процедура отримання державної допомоги для кооперативів. У 2009 р. прийнято Державну цільову економічну програму підтримки розвитку СОК на період до 2015 р. Відповідно до неї, у 2009 р. передбачалось виділити 90 млн грн, у 2010 р. – 632,7, у 2011 р. – 1630,5, у 2012 р. – 1300 млн грн, всього за Програмою до 2015 р. – 6489 млн грн. Водночас фактичне спрямування коштів для СОК у 2009 р. становило 16 % від запланованих обсягів фінансування, у 2010 р. – 1,5 %. З 2011 р. Програма втратила чинність відповідно до Постанови КМУ від 03.06.2009 № 557 «Про скорочення кількості та укрупнення державних цільових програм».

13.09.2017 КМУ схвалив «Концепцію розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 рр.», в якій, серед іншого, стимулювання розвитку СОК визначено одним з основних напрямів, за яким передбачається надавати державну фінансову підтримку. У 2018 р. фінансовою підтримкою за програмою 2801230 «Фінансова підтримка розвитку фермерських господарств» скористалися 6 кооперативів (загалом отримали 8,6 млн грн), було використано 5,6 % коштів із запланованих 155 млн грн. У 2019 р. цією підтримкою скористалися лише 2 кооперативи, які отримали 2,8 млн грн.

Згідно Наказу Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 10.04.2020 № 687 «Про затвердження розподілу коштів за бюджетною програмою КПКВК 1201150 «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників на 2020 р.», за напрямом «фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», в рамках якого планується і фінансування СОК, передбачені кошти у розмірі 380 млн грн.

Складний механізм отримання допомоги, різноманітні адміністративні перепони, недовіра членів СОК до держави перешкоджають сільськогосподарським кооперативам отримувати кошти, що виділяються на ці програми.

Недостатня мотивація особистих селянських господарств до об'єднання в кооперативи. Малі суб'єкти господарювання не усвідомлюють необхідності й можливості захисту своїх інтересів у такій спосіб. За даними соціологічного опитування обстеження проблем, що стримують розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів при сільських громадах, 25,4 % респондентів вказали на нерозуміння суті обслуговуючої кооперації².

² Швець Т. В. Емпірична оцінка проблем становлення та розвитку кооперативів при сільських громадах / Т. В. Швець, О. М. Овдіюк // Кооперативні читання: 2017 рік : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 2 верес. 2017 р. – Житомир : ЖНАЕУ, 2017. – С. 139–143.

Низький рівень професійних знань управлінського персоналу обслуговуючого кооперативу щодо цілей і мети створення, особливостей оподаткування та господарської діяльності об'єднання, шляхів подальшого розвитку кооперативу через відсутність спеціалізованої підготовки фахівців у цій сфері у системі вищої освіти. Нині питання забезпеченості кваліфікованими кадрами та брак кооперативного досвіду керівних органів і рядових членів є актуальними для кооперативів, на що вказали 23,8 % та 25,4 % респондентів відповідно згідно з вищезазначеним соціологічним опитуванням³.

З метою комплексного врегулювання усіх правовідносин щодо утворення та діяльності сільськогосподарських кооперативів прийнято Закон України від 21.07.2020 № 819-ІХ «Про сільськогосподарську кооперацію», який є новою редакцією Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 № 469/97. Законом передбачається відмова від поділу сільськогосподарських кооперативів за типами на виробничі та обслуговуючі і надання можливості членам (засновникам) сільськогосподарського кооперативу самостійно обирати вид діяльності, а також форму діяльності – з метою чи без мети одержання прибутку; запроваджуються спеціальні положення щодо кооперативної освіти, розвитку співпраці між кооперативами, участі сільськогосподарських кооперативів у реалізації соціальної функції на селі, врахування інтересів територіальної громади.

Разом з тим, цей Закон ускладнить процес формування сільськогосподарських кооперативів в Україні в інтересах фермерів, а також їх ідентифікацію зарубіжними партнерами, оскільки порушує загальновизнані кооперативні принципи, зокрема такі:

- демократичний контроль з боку членів. Пункт 14 статті 16 Закону надає право кооперативам передбачати у своєму статуті надання членам додаткових голосів пропорційно до їхньої участі у господарській діяльності. Натомість практика наділення членів товариства додатковими привілеями є притаманною комерційним структурам, а не кооперативам. Фундаментальним же принципом кооперації, який вигідно відрізняє її від інших форм господарської діяльності, є голосування за принципом «один член – один голос»;

- участь членів в економічній діяльності. Члени кооперативу розподіляють одержуваний прибуток для досягнення однієї або всіх з наступних цілей: розвиток кооперативу; підтримка інших видів діяльності, затверджених членами кооперативу; розподіл між членами кооперативу. Натомість ухвалений Закон дозволяє одержаний прибуток перераховувати на дивіденди інвесторам, у тому числі асоційованим членам, які можуть не мати жодного відношення до кооперативу.

Таким чином, новий Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» фактично робить сільськогосподарський кооператив юридичною особою замість

³ Там само

об'єднання юридичних осіб (переважним чином фермерів), що і є суттю кооперації. При цьому є ризик перереєстрації сучасних суб'єктів господарювання в кооперативи з метою одержання бюджетних дотацій (у Законі передбачено можливість підтримки кооперативів за рахунок спеціальних державних програм), тоді як кооперативні об'єднання, які їх потребують, можуть бути позбавлені такої підтримки.

Слід відмітити, що в «Ухвалі XXX-го звітнього з'їзду Асоціації фермерів та приватних землевласників України» від 27.02.2020 відзначалась неприпустимість прийняття зазначеного Закону, оскільки його зміст суперечить засадним принципам світової практики обслуговуючої кооперації, що призведе до створення псевдокооперативів, насамперед агрохолдингами.